

ПРИЛОЗИ

Боџумил Храбак

ЦРНОГОРСКИ ВОЈНИ ЛОГОРИ У ИТАЛИЈИ (1918-1921)

Питање мањег одреда бивше црногорске војске, састављеног од добровољаца Херцеговаца и Примораца, поставило се на Крфу и Солунском фронту, и то, пре свега, због тога што су добровољцима додељивани најтежи борбени сектори. Кад се међу њима појавио Нико Хајдуковић, агент краља Николе, његов будући министар, добровољци су тражили црногорске кокарде и заставе, па су као батаљон прешли под француску команду. Пошто ни ту нису били задовољни, пребачени су у позадину. Средином 1916. и почетком 1917. године створено је минимално језгро црногорске војске у Бизерти. Циљ није био да се боре на фронту, него да се сачувају од борбе до последњих недеља рата, кад би ушли у Црну Гору у име краља Николе. Неки добровољци из редова српске војне мисије у Северној Америци по доласку у Француску одвајани су и упућивани у француске фабрике наоружања. Један вод Црногораца постојао је и у малој војсци Есад-паше код Охридског језера.¹ Повереници Црногорске владе су 1916. године посјетили заробљене Југословене у Италији и врбовали их за будућу црногорску војску од 10.000. Пријављени

¹ Б. Храбак, Борба између црногорског двора и српске владе око образовања црногорске војске и око добровољаца 1916-1918. године, Историја XX века књ. VI, Београд, 1964, 84 - 183.

интелектуалци и бегови добијали су новчану помоћ од краља Николе и остајали у логору, а они који су се јавили у српску војску одлазили на Солунски фронт. Једном Дубровчанину, бившем српском добровољцу, нису дали да се врати у српску војску, него му је повереник Црногорске владе нудио италијанску стипендију за студирање и зараду у италијанској квестури ако се определи за краља Николу.²

Димо Вујовић, који је о црногорској војсци у Италији најподробније писао, трудио се да њено постојање веже за име Јована Пламенца, што не би могло да се потпуно прихвати, јер је покушаја да се формира црногорска војска било и раније. Пламенац је несумњиво био врло упоран у одржавању те војске, али је почетну идеју о потреби стварања војске у Италији дао краљ Никола, и то пре образовања Владе Ј. Пламенца. Овде се неће говорити о црногорској војсци у Италији са свих аспекта, јер то не дозвољава уобичајени простор у часопису.

Црногорски двор и Влада покушали су у октобру 1918. да Црногорце из Америке укључе у самосталну јединицу на западном фронту. Намера није остварена због опште спорости и неорганизованости војних чинилаца Владе.³ Кад се видело да се рат неће пренети у 1919. годину, новембра 1918. црногорски официри и чиновници добили су наређење од двора да се из Француске пребаце у Италију и на Балкан, али то није дозволила француска Влада.⁴

Главни црногорски војни логор налазио се у Гаети (јужно од Рима). Ту се током рата налазила тамница за теже прекршиоце из редова војника и заробљеника, али и логор за заробљене официре. Међу кажњеним Југословенима било је шест Банаћана. Они су крајем 1917. године осуђени на по десет година затвора у Гаети. У спремању црногорског логора још од новембра 1918. ревноснији су били Италијани него Влада у Неиџију.⁵ Прва вест о српским војницима о гаетском логору пренесена је децембра 1918. кад је српски војни изасланик у Италији доставио саслушање Ивана Илића, родом из Котора, кога су присталице краља Николе домамиле на италијански брод и одвеле га у Гаету.⁶

² Б. Храбак, Југословени заробљеници у Италији и њихово добровољачко питање 1915-1918, Нови Сад, 1980, 132, исти, Борба, 183-4.

³ "Глас Црногорца" (Неји) 25. IX/8.X 1918, 1.

⁴ Централна народна библиотека Црне Горе, Цетиње, легат др П. Шоћа, кут II, фасц. 9, б.б.

⁵ Б. Храбак, Југословенски заробљеници, 41, 78, 7.

⁶ Архив Војноисторијског института ВЦЈ (у даљм тексту: АВИ), поп.IV/2, кут.81, Н⁰ 4, бр.5428 од 25.XII 1918, Б. Храбак, Југословенски заробљеници, 7.

Црногорска избегличка влада је знатан део своје делатности од почетка 1919. године посветила формирању црногорске војне јединице у Италији. Она је припремана за могући оружани упад у Црну Гору. Језгро будућег одреда представљало је 120 Црногораца, бивших интернираца, које су из Аустрије у току примирја Италијани пропустили у Италију.⁷ Бивши интернирци су упућени у Ферари, а за заповедника им је одређен бивши српски официр М. Крљевић. Идућих седмица ова група је премештена у село Каве (40 км од Рима), где се сакупило укупно 157 Црногораца. Њих је 6. фебруара 1919. посетио Јован Пламенац. Кад је Пламенац почео да говори, чули су се узвици против њега.⁸

Другу групу Црногораца у Италији чинили су учесници побуне (прве недеље јануара 1919). Они су се после неуспеха повукли у Албанију. Крајем фебруара је председник Владе Ј. Пламенац захтевао да се те избеглице транспортују у Италију и да са осталим Црногорцима образују војну јединицу. Министарство иностраних дела Италије прихватило је захтев Пламенца. Реч је о 400 људи.⁹

Разлоге за образовање војске Пламенац је изнео у разговору са директором Политичког одељења Манценијем почетком фебруара. Предвиђена Гаета била је место где би се мање осећала пропаганда Београда. Стварање црногорске војске имало је за Италијане само политички циљ: притисак на Краљевину СХС. Половином марта 1919. предузети су организацијски кораци - формирана Команда црногорских војника у Италији. За заповедника у Гаети наименован је командир (мајор) Петар Лекић. Средином априла стигло је поменутих 400 избеглица из Албаније. За заповедника целокупне војске Црне Горе у Италији постављен је бригадир Андро Раичевић. Спремност за борбу сакупљених Црногораца била је минимална, јер одред није представљао увежбану и опремљену формацију.¹⁰

Обавештајна служба Краљевине СХС потрудила се да ступи у додир са поменутих људима и успела да неке од њих приволи на сарадњу, поручујући им да ће их црногорска Влада послати да се туку против српске браће. Такве активности уродиле су плодом: бекство седам, а затим још

⁷ "Глас Црногорца" 14.27. I 1919, Н⁰ 63,1.

⁸ AVII, IV/2, кут.3, лист 281, II армијска област 17. III 1919.

⁹ Archivio storico del Ministero degli affari esteri. Archivio politico, Montenegro, fasc. 1444, S. Sonino Manconiju, Pariz 13. II 1919, tel. br. 108, Sonnino papers. Uneiversity Microfilms, A xerox company, North Zeeb Rood (Michigan), bob. 46.

¹⁰ Д. Живојиновић: Црна Гора у борби за опстанак 1914-1922, Београд, 1996, 325.

четири војника. Друга група војника склонила се код југословенског војног изасланика, а приврженици краља Николе трудили су се да их отму. Због насталих бекстава, режим у логору је постао строжи, па су њихови припадници потпуно изоловани, а оружје не само што им није подељено него и одузето и оним што су га донели у логор. Према договору Црногорске и Италијанске владе сви црногорски војни обвезници имали су да се прикупе у Гаети. После агитације присталица Владе у Београду, међу војницима у логору Каве избила је побуна. Тада је четрдесет војника одбило послушност и прелазак у озлоглашен логор у Гаети. Логор у селу Каве је распуштен, а војници присилно пребачени у Гаету, камо су приспјеле и избеглице из Албаније. Део избеглица пребачен је у место Форли.¹¹ Генерални конзул у Риму В. Рамадановић посетио је логор у Гаети и прусутним одржао говор, али није успео да загреје људе.¹²

У Гаету су 18 марта приспела 4 официра и 140 подофицира и војника, а 40 побуњеника задржано је у селу Каве. Они су се покорили и под италијанском стражом спроведени у Гаету, а подстрекачи побуне су стављени под судску истрагу. Влада у Неијију је предузела мере да се табор што пре попуни, па је издала наређење да се Црногорци у Француској, САД и другде јаве и дођу у Гаету - ако се не налазе у државној служби, односно ако не студирају. При Конзулату у Риму основана је Краљевска војна делегација. Највећу принову у Гаети представљали су учесници побуне, за које су Италијани основали сабиралиште у Шенђину. Ту је на почетку живело око 350 побуњеника, као и организатор побуне Јован Пламенац. Почетком априла у логору у Медови је 416 одметника. Шестога априла бригадир А. Раичевић је стигао из Медове у Гаету са 142 човека. Одмах је преузео команду војске у Италији. Последње седмице априла из Медове су у Гаету пребачене још две групе (укупно 245 људи). Гаетски логор је 24. априла имао 404 обвезника, и то 23 официра, 127 подофицира и 198 војника. Средином априла део војника пребачен је у оближње место Формио. Тада су основана два батаљона (први са митраљеским одељењем у Гаети, други са артиљерцима и пешадијом у Формију). Батаљони су у својим саставима имали по четири чете.¹³

Плашећи се југословенске пропаганде, председник Црногорске владе је наложио пуну цензуру писама и друге поште која је долазила или одлазила из гаџтског логора. Забрањено је свако усмено општење војника и официра са цивилним особама и појачана дисциплина. О издржавању

¹¹ Исто, 326.

¹² Д. Вујовић: Уједињење Црне Горе и Србије, Титоград, 1952, 416 -17.

¹³ Исто, 418-20.

војске (храна, одело и обућа, војне потребе) 30. априла потписана је у Риму Конвенција (у 9 тачака). Претходно је Црногорски конзулат у Риму био овлашћен од Владе да изјави да ће сви трошкови бити плаћени Италији. С. Сонино, министар иностраних дела, ***, није био одушевљен присуством црногорских војника у Италији. Министарство италијанско није ни учествовало у припремању и формулацији споразума. Италијанско министарство рата било је такође уздржано у стилизацији одредаба. Ни Ј. Пламенац није одушевљено прихватио ову конвенцију, јер је имала ограничавајући карактер. Црногорску страну заступао је конзул Велимир Рамадановић. Снабдевање гаетске формације преузело је Министарство рата Италије преко локалних команди у Гаети и Формију. Цене за робу и болничке услуге образоване су као и за друге савезничке војске, а трошкови нису плаћани него су стављани на конто Црногорске владе. Конвенцијом су покривани и други видови сарадње, па и спречавање путовања Црногораца у Краљевину СХС. Под заштитом Италијана поузданици Црногорске владе скидали су са возова и оне Црногорце који су одлазили у Француску да отуда пређу у домовину. Повереници су сачекивали бродове у Ђенови и Напуљу да би контролисали да ли у њима има поданика краља Николе. Затечене Црногорце одводили су у Римски конзулат, а затим у гаетски табор.¹⁴

Министарство спољних послова Италије упознало је (6. маја) Министарство рата да се чланом 1. Конвенције није прецизно предвидело да црногорску јединицу у Гаети могу да чине војници из места Каве и избеглице из Албаније, па је остављена могућност да се, без италијанске дозволе, Црногорци из Италије и они који ће стићи из иностранства могу одмах укључити у гаетску јединицу. Питање ограничења требало је расправити са конзулом Рамадановићем. Министарство рата није било спремно да прихвати напомене Министарства иностраних дјела, па је (12. маја) тражена сагласност палате Киђи да се Црногорци из других центара, као и бивши аустроугарски заробљеници упуте у Гаету. Министарство је изразило жељу да црногорски одред у Гаети остане ограничен и да има највише 700 људи. Јован Пламенац је поручио Сонину да ће се Црногорци у Италији ставити на располагање Италији за њен будући војни подухват на источној обали Јадрана. Ово саопштење није се уклапало у политику Сонино, па је понуду одбацио и у вези са њом Пламенцу није ништа одговорио.¹⁵

¹⁴ Исто, 420-23; Б. Храбак: Југословени заробљеници, 78; Д. Живојиновић, н.д., 327-8.

¹⁵ Д. Живојиновић, н.д., 328-31. - Италијански оригинал конвенције: АСМАЕ, Archivio politico, рассо 1443.

Од краја 1918. године црногорски официри у Италији посјећивали су заробљеничке логоре и жестоко агитовали против Краљевине СХС. Кад су почетком 1919. заробљеници Хрвати одвојени у посебан логор, раздвојени од Срба и Словенаца, неки од официра дошли су у логор као наводни Хрвати и пропагирали за републику. Били су повезани са бившим аустроугарским официрима са средиштем у Грацу, Бечу и Будимпешти, који су радили на обнови Аустро-Угарске Монархије којој би Хрватска била аутономна. Члан тога круга, бивши потпуковник Стево Дујић (Србин) саопштио је 13. децембра 1919. у логору Монте Касину (провинција Казерта) да је присутним црногорским официрима дозвољено да у логору деле републикански пропагандни материјал.¹⁶ У току посете заробљеничким таборима црногорски официри су повукли са собом један број Херцеговаца, Босанаца и Далматинаца, обећавајући им боље животне услове него у заробљеничким општежећима.

У то време укази краља Николе показују оставке једних и унапређења других официра. Оставку су поднели (у марту 1919.) бригадир Лука Гојнић и командири Ристо Љумовић, Вук Вукотић и Милутин Томовић из редова виших официра. Унапређени су: командир Андрија Ратковић у чин бригадира и постављен за команданта II дивизије, командир Ђуро Јововић у заповедника Никшићке бригаде, у чин командира, унапређени су капетани Крсто Поповић (одметнички вођа), Марко Вучераковић, Херцеговац Зимоњић и девет других капетана (маја 1919.) као и више нижих официра.¹⁷

У првој половини маја војни изасланик у Италији послао је свог повереника Предића у Гаету. Ту је тада било око 500 Црногораца, одевених у нове италијанске униформе, који су примали увећани оброк хране. Логор су чували карабињери, а излазак из касарнског дворишта био је забрањен да би се спречила бекства, па и продаја одела, што се чешће дешавало. Црногорски заповедник табора био је бригадир А. Раичевић. Предић је чуо од Италијана да ће се Црногорцима при поласку у ослобођење земље придружити многи Италијани.¹⁸ Логор се увећавао, тако да је 16. маја у њему 580 људи. Први батаљон са митраљеским одељењем у Гаети имао је

¹⁶ Архив Југославије, Делегација Краљевине СХС на мировној конференцији у Паризу 1918-20, XIV/4, Н⁰ 5563, МИД 1.11 1920, са Пов. Бр. 1029; А VII, Ф-3/125 Ц, Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца, књ. XXXII (необјављена) под 4.XII 1919.

¹⁷ "Глас Црногорца" од 21.III/3. IV 1919, 1; 5/8. IV 1919, 1; 22. IV/5 1919, 1; 15/28. V 1919, 1; 15/28. VII 1919, 1.

¹⁸ АЈ, Делегација, XXVI/6, Н⁰ 1763, МИД бр. 6126 од 17. V 1919.

303 борца (од којих 16 официра), а II у Формију 177, од којих 26 официра. Највећи број нових бораца долазио је из Медове, из реда одметника у Црној Гори. Шеснаестог маја је из Медове у Гаету приспело још 128 људи. Маја 1919. донесен је указ о унапређењу. Тада су наредници произведени у потпоручнике, поручници у капетане, а многи војници у подофицире, па и официре. Многи су жељели да прикаче официрске звездице, па су јавно изражавали негодовање што су заобиђени. Стога је морала бити образована посебна комисија за унапређења. Накнадним унапређењима знатно се увећао број официра који нису могли бити распоређени као заповедници водова и чета. Зато је основана Официрска чета са седиштем у Гаети. У јулу је црногорска војска у Италији имала 645 људи (I батаљон 216, други 276, а Официрска чета 130 и Команда трупа 21 припадника.¹⁹ Четвртога јуна војни изасланик из Рима известио је Београд да у Гаети има 230, а у Формију још око 200 војника краља Николе. Редови су примали по 30 лира месечно, поред стана, хране и одећа, нижи официри добијали су по 500, командири 800 лира. Сувише је упадљива разлика у примањима војника и виших официра. Бивши српски официр Крљевић боравио је на једном острву испред Напуља. Разлог: завадио се с осталим црногорским официрима.²⁰

Логор у селу Каве није био трансформиран у току фебруара 1919. Одатле је побегао Васо Вукотић (родом из никшићког краја). Он је од 1908. до 1916. године радио у Аргентини, 1917. дошао у Француску, одатле на Солунски фронт. Пошто је оболио, упућен је у Италију; фебруара 1919. јавио се конзулу Рамадановићу, а овај га је послао прво у мјесто Каве, а потом у Гаету. У логору Каве у току марта било је 180 добровољаца, односно обвезника. У Гаети Вукотић је затакао само 175 војника, 5-6000 избјеглица и око 20 жена и деце. Деца нису ишла у школу. Ту је било и неколико младића даљих краљевих рођака са Цетиња и из Црмнице. Војницима је дијељена храна, а они са породицама добијали су новчану помоћ.²¹

Крајем јула из Гаете пошла је прва експедиција у Црну Гору, састављена од 120 војника и официра. Италијани су их добро наоружали и лађама довели на црногорску територију.²² Отишли су из Гаете уочи Илиндана. Група је била састављена од пребега из Црне Горе, војника

¹⁹ Д. Вујовић, н.д., 422.

²⁰ AVII, IV/2, кут. 81, Н⁰ 11, бр. 2085, 4. VI 1919.

²¹ АЈ, Делегација, XXVI/6, Н⁰ 4313, саслушање В. Вукотића.

²² Д. Вујовић, н.д., 422.

родом из старе Црне Горе. Херцеговце нису слали из бојазни да се не предају србијанској војсци.²³

Тада је старешина логора био и даље А. Раичевић. Мајори су били Петар Лекић (из Црмнице) и Блажо Марковић (из Пипера). Јоле Иванишевић и Лазар Томовић су непрекидно боравили у Риму. Сви војници су унапређени у десетаре и више чинове, а редова готово да и није било. Вежба се састојала у егзерциру и руковању пушком и италијанским митраљезом. Муницију војницима нису давали. Крајем пролећа установљене су две благајне - једна за оне родом из старе Црне Горе, а друга за остале. Почетком лета због незадовољства поново је устројена једна каса. Њоме је руководио Цеклињанин Илић. Неки од "осталих" због неуобичајене непослушности били су осуђени на по два и по месеца затвора (о 19. марта до 4. јуна). Њихова главна кривица састојала се у томе што нису желели да се оспособе за пропагатора обнављања Краљевине Црне Горе, какву су им функцију наметали краљеви доглавници. Група од 42 затвореника тражила је да их врате у домовину, где би били мирни грађани, а не агитатори и династички борци. Избеглице из Црне Горе заговарале су борбу за обнову раније црногорске државе. Бегунце из табора хватали су приврженици краља Николе и под стражом враћали у Гаету.²⁴

Југословенски посланик у Риму Антонијевић сазнао је (пре 24. августа) да ће Црногорци из Гаете (њих 600) отпутовати 1. септембра у Црну Гору, где ће се борити за повратак у Црну Гору краља Николе. Са овом групом пошао је и краљевић Петар. После интензивне вежбе током јула и августа и у гађању митраљезима, добили су оружје и три плате унапред.²⁵ Двадесет првога августа из Гаете је добегао у Рим Милија Порцијатић (родом из околине Даниловграда). Он је изјавио да прва група упадача у Црну Гору од сто припадника креће из Гаете крајем августа. Наредбу о томе имао је да изда Ј. Пламенац из Париза. У групи је био и потпоручник Мирко Божовић, а придодата су и два митраљеза.²⁶ Исту вест о поласку само сто људи потврдио је и Митар Појушковић, који је добегао из Гаете.²⁷

Без обзира на одлазак прве експедиције у Црну Гору, црногорска војска у Италији се и даље увећавала. На основу наређења краља Николе,

²³ АЈ, Делегација, XXVI/6, Н⁰ 4313, саслушање В. Вукотића.

²⁴ Исто.

²⁵ АЈ, Делегација, XXVI/6, Н⁰ 3342, Рим 24. VIII 1919.

²⁶ Исто, Н⁰ 3523, МИД, Пов. бр. 1056 од 26. VIII 1919.

²⁷ АVII, IV/2, кут. 81-III, бр. 3310, 27. VIII 1919.

стали су се прикључивати краљеви поданици из Француске: 6 група од 57 војника и официра дошла је из Француске 11. октобра. Црногорска влада је са италијанским војним властима покушала да мобилише аустроугарске заробљенике завичајне у Херцеговини и у другим крајевима. Позиву краља Николе одазвало се 255 заробљеника. Они су одмах пребацили у Гаету. Црногорска војска у италијанским логорима имала је крајем августа 753, у октобру 888, у децемру 1155 људи.²⁸

Почетком септембра 1919. у логору у Формију налазила се чета од 200 људи. Она је такође требало да пође у Црну Гору, да буни народ. Одлазак је утврђен за 25. септембар, али је у међувремену стигла наредба да се полазак одложи. Војници те чете били су у италијанским униформама. Требало је да крену из Бриндизија бродом, као и прва група. Предвиђено је да се на полигону у Бриндизију изводи допунска обука. Искрцавање је требало да буде између Улциња и Бара, где су се налазили италијански војници. Одатле би се, према претходном распореду, распршили, одлазећи у своје завичајне области или би се повукли у одређене планине. Једна ранија група диверзаната сукобила се са одељењем српске војске у Црмници, где је погинуло шест упадача, а један официр је заробљен, док је 30 упадача побегло са попришта. Неке од тих су Италијани похватили, па су их спровели у Формио.²⁹

Прва експедиција крајем јула рђаво је прошла. Поред тога, у Гаети су се чули гласови да је из Србије дошло у Црну Гору 50.000 искусних војника (што није било тачно). Стога се нико у Гаети није јуначио да пође у нову експедицију. Главари су се надали да ће их Италијани на други начин помоћи у обнављању статуса Црне Горе. Пошто је југословенском посланству наложено да добеглицама из Гаете не издаје пасоше и не упућује их из Италије, бегунци, међу њима Стеван Чубура из колашинског краја, морали су се поново вратити у Гаету.³⁰

Одлагање поласка у Црну Гору на неодређено време потврдио је и повереник југословенског војног изасланика, који се вратио из Гаете. У логору је крајем октобра, поред Црногораца, било и Херцеговаца.³¹ Нешто касније у Риму се сазнало да су присталице краља Николе уписале 2-300 добровољаца Италијана и давали им по 50 лира мјесечно, али је половина

²⁸ Д. Вујовић, н.д., 422-3.

²⁹ АЈ, Делегација, XXVI/6, Н⁰ 3629, Антонијевић са Пов. бр. 811, 10.IX 1919.

³⁰ АVII, поп. XVII, Ф-3/125, VRS XXXII.

³¹ Исто, 1. XI 1919, војни изасланик из Рима Пов. бр. 6, 27. X 1919

после уношења у спискове одустала од војне акције против српске војске. Затим је у Гаети избила побуна, па су многи завршили у затвору.³²

За извесне категорије црногорских војних обвезника постојале су војне станице и свратишта у неким већим италијанским градовима. Оне које су Аустријанци довели као заробљенике да копају ровове у Тиролу, а које је италијанска војска ослободила Италијани су још за време трајања рата довели у Болоњу, где их је примио капетан Крљевић. Потом су их одвели у логоре: Ферари, Каве и Гаета. Ту је, према југословенским извештајима, почетком новембра било 3-400 војника и неколико официра и војних чиновника. Поданике из новоослобођених крајева нису унапређивали у официрски чин, док су те чинове масовно добијали обвезници из старе Црне Горе. На два митраљеза је стално вежбало 20 војника, опет из уже Црне Горе. Свако вече логорски повереници су читали припадницима логора разне наредбе и упутства, а преко дана се стално говорило о томе како да се војници спреме и владају при ослобођењу Црне Горе. Истицали су да су Србијанци починили велика злодела, отимали имања, порушили куће, растерали укућане. Многи слушаоци су говорили да то баш све није истина. У то време бекства готово више нису била могућа. На свим местима логораши били су под строгим надзором и владиних повереника и Италијана, па је логор више лично на заточеништво. У јесењим недељама више се није говорило о оружаној експедицији, него је ширена вијест да ће се Србијанци под притиском савезника повући из Црне Горе, да ће доћи међународне снаге.³³

Другог новембра 1919. образован је III батаљон од људства које је доведено из заробљеничких логора. У то време добио је на значају пункт у Медови, одакле је успостављена веза са Црном Гором и заповедницима одметничких чета, слат пропагандни материјал и где су се сабирали за Гаету одбегли побуњеници. Тада је старешина пункта постао командир Петар Лекић, а о његовом издржавању бринули су се Италијани. Они који су долазили из северне Албаније дизали су морал Гаетанцима, али нису могли да спрече унутрашње политичке раслојавање, недисциплину и неслогу. Октобра 1919. командир Официрске чете тужио се да је стање у чети флуидно, да нема дисциплине и да долази до нереди. Пропаганда Краљевине СХС почела је да улази у логоре, што је утицало на бежање.³⁴

³² А VII, IV/2, КУТ. 81-IV, БР. 4906.

³³ А VII, ВРС XXXII, 5. XII 1919.

³⁴ Д. Вујовић, н.д., 423.

Почетком децембра у Гаети се налазило око хиљаду људи. Међу њима било је 250 Херцеговаца и Босанаца, које је у логор довео капетан Томовић, а који су представљали Југословене из бивше аустријске војске. Они су после закључења примирја предати капетану Томовићу. Овај је био задужен за заробљеничке таборе и да заробљеницима обећава ослобођење - ако се упишу у црногорску војску. Ти људи су рачунали да искористе Црногорце и да преко њихове легије дођу у домовину.³⁵ Број окупљених (1000) потврдио је и наредник Драгутин Милинковић (родом из Пљеваља). Он је побегао из Гаете. Навео је да је група од 250 Брђана и Херцеговаца напустила логор. Тим људима је обећавано да ће пратити Црногорску владу при повратку на Цетиње. Захватило их је велико незадовољство кад су видели да су преварени. Милинковић није навео куда су ти људи отишли. У Гаету је око 1. децембра стигло осам краљевих перјаника, који су причали да ће у Италију прећи и краљ.³⁶

Црногорске снаге у Италији почетком децембра биле су раздвојене у три батаљона да два митраљеца и три брдска топа, уз 30 жандарма. Тада је заповедник ове црногорске војске био Новак Јовићевић. Штаб је био у Гаети, где се налазило 2-300 нераспоређених официра, кадровска основа за мобилизацију људства по доласку у Црну Гору. Сва три батаљона имала су око 1000 људи, од којих је 400 катоновало у Формију. Црногораца је било 6-700, док су остали били Херцеговци, Босанци, Далматинци, Арбанаси и нешто људи из Хрватске. Било је и муслимана који су уместо црногорске капе носили фесове. Простор између Гаете и Формија строго су контролисали карабињери и црногорски жандарми.³⁷ Прве две недеље децембра 1919. Херцеговаца и Босанаца у Гаети било је 260. Сви они су претходно било аустријски војници.³⁸

Године 1919. било је долазака Црногораца и из Северне Америке. Влајко Дурковић био је 1915. године добровољац у Црној Гори и том приликом аванзовао је до наредника. Кад је краљ Никола упутио позив на окупљање црногорске војске, он је из САД поново дошао у Италију упућен је у Гаету, где је добио италијанску униформу и унапређен у потпоручника, што је оглашено у "Гласу Црногорца". Одмах је био изложен пропаганди о рестаурацији владавине куће Петровића. Стево Вучинић био је главни агитатор и водио је политичко-идеолошки сектор. Надзор над око 1000

³⁵ АЈ, Делегација, XXVI/7, N° 4773, Антонијевић са Пов. бр. 1081, 3. XII 1919.

³⁶ AVII, VRS XXXII, 5. XII 1919.

³⁷ АЈ, Делегација, XX/7, N° 4964, AVII, VRS XXXII, 8. XII 1919, Извјештај мајора Христића са Пов. бр. 30 од 5. XII 1919.

³⁸ АЈ, Делегација, XXVI/7, N° 5036.

припадника црногорске војске имале су италијанске власти. Војницима из аустроугарске војске заповедао је и даље Владо Зимоњић, али је уз њега неку командну функцију имао и Данило Рековић. Званично се само II И батаљон, у коме су се налазили бивши заробљеници, звао Добровољачки. Поменути добровољци тврдили су да војска није располагала топовима. Војници су били све незадовољнији. Због тога је јачала жеља да се логор напусти. У току 1919. побегло је 29 војника и три официра. Логори су били без адекватне заштите па је било епидемија. Логор нису мислили да напусте ни они који нису били сигурни да би се у Италији или другде могли снаћи. У Риму је постојала тајна полиција Црне Горе. Она је пратила кретање поданика краља Николе и хватала бегунце из логора. Кад су поменути Дурковић и неки Лазар Дреџун покушавали да дођу до докумената у Риму, ухваћени су и бачени у затвор, где су остали четири дана без хране и воде, а затим су као некадашњи аустријски војници предати Репарационој комисији која их је превела у Аустрију.³⁹

Италијанске власти руководиле су радом црногорске војске. Људи из југословенских крајева који су са српским пасошима одлазили у домовину од јула 1919, тј. од слања прве војне експедиције у Црну Гору, задржавани су под изговором да пасоши нису исправни. Такви појединци су против своје воље стражарно спровођени у Гаету, а сва лична документа су им одузимана. Ономогућавани су и покушаји људи из југословенских покрајина који су настојали да се преко Француза домогну завичаја. Неког Лисичића, који је пружао отпор, италијанска полиције је претукла и затворила. Тек 24. децембра гроф Сфорца, некадашњи италијански посланик при Српској влади на Крфу, а тада министар иностраних послова писао је посланику Антонијевићу да је посредовао у италијанском Министарству унутрашњих дела да се Лисичић пусти на слободу, али није знао да каже где се ој налази. Лисичић се прво налазио у тамници тврђаве Каstellфорте (поред Гаете), а почетком јануара 1920. је експедован у Гаету - упркос посредовању грофа Сфорце. Логорске власти су и даље тврдиле да се Лисичић не налази у њиховом табору. Било је јасно да легија краља Николе ужива изузетан, повлашћен положај и да је Министарство спољних послова Италије било немоћно. О кретању Јужних Словена због интереса краља Николе биле су обавештене парабродске и железничке станице, које су добиле налог да спрече њихов одлазак у Југославију.⁴⁰

Средином децембра 1919. обављена је условна мобилизација црногорских студената у Швајцарској. Они су на потпис примили позив да

³⁹ Исто, N° 5794, МИД Пов. бр. 2486 од 10. III 1920.

⁴⁰ Исто, XII/4, N° 5910, МИД Пов. бр. 73, Рим 10. I 1920.

пођу у одређен логор. Увиђајући потребу да студентима не пресеку учење и полагање испита, Црногорска влада са задовољила да се високошколарци обавезу часном речју да ће се - кад се буде јавила потреба, пребацити у логор у Италији. Ако ко не би потписао обавезу, губио је стипендију. Позив и формулар обавезе штампани су у Неиђију почетком децембра. Неки студенти су одбили да потпишу обавезу. Поменути контакт са студентима успостављен је помоћу дипломатских представника Италије у Швајцарској. Они су врбовали људство за војску краља Николе.⁴¹

У исто време вршена је интензивна антисрпска пропаганда у заробљеничким логорима у Италији. Слично је било и у болницама. У Напуљу су били четири црногорска официра. Они су отворено агитовали против Краљевине СХС. Лажно су наводили да у црногорској војсци у Италији има 3000 бораца, да, поред хране, одела и обуће, примају по 60 лира месечно. Пошто се јављао мали број реконвалесцената, агитатори су обећали и двоструки износ плате.⁴² Крајем 1919. године црногорски војници нису слати преко Медове на југословенско - арбанашку границу, него су у Црну Гору упућивани агитатори у цивилу, то преко Шибеника, који је био под окупацијом Италијана. На пример, 12. децембра је у Шибеник отпутовало шест пропагандиста. Шибеник је тада представљао сталну станицу црногорске легије у Италији.⁴³

Црногорски одметници који су успели да пређу у зону под италијанском окупацијом упућивани су и даље у гаетски логор. Нова група тих емиграната стигла је у Гаету 18. јануара 1920. Целокупно издржавање војне организације краља Николе у Италији износило је почетком 1920. године 226.000, а за фебруар предвиђен је износ од 294.000 лира. Агитацију у самом логору преузели су током фебруара италијански органи.⁴⁴

Првих дана фебруара 1920. предвиђено је да у Медову отпутује 800 Гаетанаце. Њих би преузео одметнички мајор Војин Лазовић, тесно повезан с италијанским командантом у Бару.⁴⁵

Италијанске војне власти преузеле су ситуацију у Гаети у своје руке зато што је стање било разочаравајуће. Бекства из логора у фебруару 1920.

⁴¹ А VII, ВРС XXXII, 18. XII 1919.

⁴² Исто, 1. I 1920.

⁴³ А VII, IV/2, кут. 81-IV, бр. 5531 од 3. I 1920

⁴⁴ Исто, бр. 6022, 6093, 6052. Исто, бр. 6074.

⁴⁵ Исто, бр. 6074.

постала су свакодневна појава. Ухваћени прекршиоци предавани су војном суду. Казне су изрицале италијанске власти. Дванаестог фебруара одржан је скуп официра. **На њему су разматране мере за сузбије југословенска пропаганде и бекства из логора. Но, већ 25. фебруара Команда црногорских трупа жалила се црногорском министру војном да је због пропаганде умакло 25 војника. То још није водило распаду војске, јер је у фебруару дошло у Команду 51 војник, тј. прилив је био већи од одлива обвезника. У мају 1920. у Гаету је приспело 176 војника и официра. Међу придоданим налазио се и командир Крсто Поповић, са којим је стигао један део оних Гаетанаца који су јула-августа 1919. инфилтрирани у Црну Гору. Бројно стање црногорске војске у Италији током 1920. године изгледало је овако:

Чинови	Јан.	Феб.	Мар	Апр.	Мај	Јун	Јул	Авг.	Сеп.	Окт.	Нов.	Дец.
Бригадира	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1
Командира	35	36	39	38	40	60	65	80	85	85	88	88
Капетана	30	31	36	37	38	43	40	29	33	36	42	41
Поручника	23	27	37	42	43	51	57	65	75	72	73	75
Потпоруч.	274	288	291	361	363	470	467	475	476	462	463	466
Подоф.и војн.	858	891	910	833	835	887	890	881	871	868	825	841

У јануару 1920. имала је црногорска војска у Италији 1222, јуну 1513, августу чак 1532, у децембру 1512 припадника. Посебно се повећава број официра, па је Официрска чета прерасла у Официрски батаљон. Артиљеријска јединица имала је четири батерије, али без топовских грла. У августу 1920. образована је Народна гарда од 30 војника, два виша и осам нижих официра. Она је била нека врста војне полиције.⁴⁶

Средином фебруара 1920. одбегли писар батаљона у Гаети обавестио је југословенског војног изасланика да се у гаетском логору прича да је председник Избегличке владе Ј. Пламенац пошао у Лондон да позитивно реши ствар - да се Црној Гори омогући самостално живљење. Главари су, међутим, главну наду полагали у Италију, која би упропастила независну црногорску државу под својим патронатом. Проносили су се гласови да ће Васојевићи и друге присталице српске доминације бити сасечени бајонетима.⁴⁷ Италијани су заиста најнепосредније помагали успоставу

⁴⁶ Д. Вујовић, н.д., 423-4

А VII, ВРС XXXII, 19. II 1920

⁴⁷ А VII, ВРС XXXII, 19. II 1920

Исто, 23. II 1920, Делимично; А VII, IV/2, кут. 82-1, N° 16012.

независне Црне Горе и повратак династије Петровића. Много се полагало на митраље, као најефикасније оружје у јавним безредицама. У току новембра и децембра 1919. године у Медови је за црногорске одметнике искрцано 68 митрељеза "С. Етјен". Из Гаете је експедовано 40 сандука пушака, намењених за Сава Распоповића, који је дејствовао у околини Сутомора. Италијанске униформе слате су у апуљски Галипољ, из њега у Бриндизи а одатле у Падову. Било је планирано да се у Медови депонује 15.000 комплета одела. Почетком последње фебруарске декаде у Гаети се налазило 2600-2700 пешадинаца и 480 официра. Они би добили борбени задатак по уласку у Црну Гору да мобилишу људства. Командира чета било је 16, док су остали официри били заповедници водова, на брзину унапређени из редова подофицира и војника. Трећи (заробљенички) батаљон настао је пошто су најпре приведени у две скупине од две и по чете, а после тога су доведени по 10-15 људи. Врбовање људи у италијанским заробљеничким логорима обављали су: један мајор и један капетан, чије је стално место деловања био апулијски Галипољ. Други батаљон је био посебно непоуздан. О Божићу неки су побацали оружје, тражећи да буду пуштени кућама, како им је обећано на почетку. Кријумчарење оружја у Црну Гору и преписка са делом народа у завичају обављани су преко неколико породица које су политички деловале у Црној Гори, чији су неки чланови били официри црногорске војске у Италији.⁴⁸

Међу војницима у Гаети је током прве две декаде фебруара владала велика узнемиреност. Људи су упорно тражили да иду кући, па се у Риму 17. фебруара морало сазивати саветовање. Дан доцније решено је да се строго казне виновници недисциплине, а да се људство из Гаете, као и оно које је искрцано у Медови пребаци у албански град Крују, одакле би се у већим формацијама и у утврђеним терминима одлазило у Црну Гору ради деловања. Круја је била изабрана због здраве климе и да се спречи сваки додир са српском војском и црногорским јединицама у Црној Гори. У Гаети би били задржани само кажњеници, сумњиви и непослушни, ту би се одлазило на одмор, увежбавање и доктринацију одметника које би Италијани и даље примали на источној јадранској обали. Група одметника која је из Медове стигла у Гаету 18. фебруара имала је 811 људи.⁴⁹

⁴⁸ Исто, 23. II 1920, Делимично; AVII, IV/2, кут. 82-1, N° 16012.

AVII, ВРС XXXII, 23. I и 25. II 1920; AVII, IV/2, кут. 82-1, бр. 6012, 6020, 6021.

⁴⁹ AVII, ВРС XXXII, 23. I и 25. II 1920; AVII, IV/2, кут. 82-1, бр. 6012, 6020, 6021.

AVII, IV/2, КУТ. 82-1, БР. 6069 Од 12. III 1920.

У првој половини марта лађом "Епир" отпутовао је у Италију мајор В. Лазовић да из Гаете доведе у Албанију 500 војника краља Николе.⁵⁰

На захтев избеглих припадника логора у Гаети, Министарство иностраних дела из Београда упутило је акт Делегацији при Конференцији мира да издејствује слање једне међународне комисије која би анкетирала сакупљене у Гаети и издвојила оне који би хтели да се врате у домовину и бродом их превезла у југословенске луке.⁵¹

Црногорска војска у Италији је средином марта 1920. имала: 340 људи у I батаљон, 270 у II и 270 у III батаљону. Поред тога, постојао је Официрски батаљон од 400 нераспоређених официра. Први и III батаљон били су у гаетској тврђави, Официрски батаљон у Гаети, а II батаљон у тврђави Формија. У оквиру I батаљона налазило се митраљеско одељење од 29 људи. При II батаљону било је 45 артиљераца, али без топова. Батаљони су били разврстани на по две чете, а сваки батаљон имао је и штаб. У четама налазили су се капетан и четири водна официра. Батаљонски штаб се састојао од команданта (командира), ађутанта и интенданта (у чину потпоручника). У I батаљону налазили су се Црногорци које је Италија ослободила аустријског ропства, у II су били Црногорци који су побегли из домовине, укључујући и исељенике из Америке, а у III батаљону служили су Југословени бивши аустроуграски војници, доведени из заробљеничких логора. Командант I батаљона био је Благога Мартиновић (до средине марта био је Вуксан Вукмировић), командант III батаљона био је Владо Зимоњић, док име заповедника II батаљона није било познато југословенској обавештајној служби. Инспектор наставе и поступања по војним правилима био је Петар Лекић. Водни официри стално су се мењали по сменама, јер их је било преко потребног броја. Постојала је и војна жандармерија од 60-70 људи у Гаети и јединица тајне полиције у Риму.⁵²

⁵⁰ AVII, IV/2, КУТ. 82-1, БР. 6069 ОД 12. III 1920.

Исто, бр. 6260 од 18. III 1920; AVII, ВРС XXXII, 19.III 1920; АЈ, Делегација, XXVI/7, N° 5994, Nikolajević 27. III 1920.

⁵¹ Исто, бр. 6260 од 18. III 1920; AVII, ВРС XXXII, 19.III 1920; АЈ, Делегација, XXVI/7, N° 5994, Nikolajević 27. III 1920.

AVII, ВРС XXXII, 15. III 1920.

⁵² AVII, ВРС XXXII, 15. III 1920.

Исто.

Наоружање се састојало од старих италијанских пушака калибра 7 милиметара, којима војници нису били задовољни, јер нису биле прецизне при гађању. Два митраљеза за вежбање позајмљена су из италијанског магацина. Говорило се да ће артиљерци вежбати на италијанским топовима на полигону код Напуља. Храна је издавана по италијанском стандарду. Плата се повећавала: војници су примали 60 лира месечно, (задржавано по две лире за издржавање куvara), десетари 70, војници 100, потпоручници 420, поручници 500, капетани 560, мајори 700 и бригадири 990 лира месечно. Чинови поднаредника и наредника, потпуковника и пуковника нису постојали, а у бригадира се лако прелазило из чина командира.⁵³ На црногорској обали се 25. фебруара 1920. појавила и ратна лађа са црногорском заставом, очигледно позајмљена од Италијана да се подигне борбени морал војника. Италијански топови на црногорској обали поздравили су поменути брод са 21 пројектилом.⁵⁴

Црногорски бригадир А. Раичевић тражио је од Италијана да пређе у Скадар. Он је у околини тога града био познат, а међу насељеницима у Враки имао је рођаке. Тражио је да са њим пође и неколико официра. Дозвола за полазак није издата до почетка маја.

Артиљеријски официри и војници слушали су течај у августу 1919. године. Инструктори су били италијански официри, као и у другим родовима црногорске војске у Италији. У августу 1920. издата је наредба да се строго поступа с онима који су наседали југословенској пропаганди. Војни судови су изрицали казне и за најмањи повод, на пример, за констатацију у писму о финасијском стању припадника. За одбеглим војницима се помно трагало. Једна патрола је четири часа пратила групицу бегунаца, двојицу теже, а неколицину лакше ранила. Пијанчење и коцкање узело је великог маха, па је председник Владе забранио конзумирање алкохола и коцкање. Припадници Команде долазили су у сукоб са локалним становништвом, које се стално жалило на поступке војника. О томе је писала и италијанска штампа. У годину 1921. Команда је ушла доста растројена. Први чинилац таквог стања биле су обавезе Италије према уговору у Рапалу, где се Рим обавезао да ће ликвидирати црногорско питање, дакле укинути команду. Друга негативна околност била је смрт краља Николе 16. фебруара/1. марта 1921. Већ децембра 1920. Министарство спољних послова Италије забранило је улазак избеглих Црногораца у Италију. Италијанске војне власти се тога нису држале, па је

⁵³ Исто.

AVII, IV/2, кут. 82-1, бр. 6249 од 17. III 1920.

⁵⁴ AVII, IV/2, кут. 82-1, бр. 6249 од 17. III 1920.

фебруара 1921. стигла група од 43, а марта две скупине са укупно 117 људи. Команда је у фебруару 1921. имала 1559 људи, априлу 1330, јуну само 550 припадника. То је био почетак краја црногорске војске у Италији.⁵⁵

Гаета је представљала појам заточеништва и играње људским судбинама због политичких комбинација. Историја није дозволила да се понове сличне авантуристичке акције династије Петровић.

⁵⁵ Д. Вујовић, н.д., 425-7 и даље

Боџумил Храбак

ЧЕРНОГОРСКИЕ ВОЕННЫЕ ЛАГЕРИ В ИТАЛИИ 1918-1921.Г.

На базе югославских военных и дипломатических документов но и вестников черногорского правительства автор обработал один из самых важных вопросов-формирование военной части для забираяния Черногории в последних неделях войны, раньше чем Черногорию пришли сербские воинские части. Вопрос был актуальным ещё 1916. года на Крфе и Солунском фронте, но ничего определённого не сделалось потому что черногорское правительство сохраняло людей за конец войны. Дело всё же двинулось в октябре 1918. года, но военная часть образуется в Италии. Работали это медленно, как вдруг добровольческая военная часть сербской армии неожиданно быстро пришла до Котора. Выпущенное надо было нужно свинуть тзв. Божичным бунтом первая неделя 1919/, но мятежники монархисты были поражены и убежали в Албанию.

В Гаеты и Формио на расходов Италии формировись лагеря которые принимали беженцев из Черногории, добровольцов из Америки и некоторых интернирцев из Австралии, хотя акция в добровольческих лагерях была неудачной потому что явились только некоторые герцеговцы и противники образования Югославии. В этих двух местах образовались двух слабых полубатальонов, а немного потом образован и третий офицерский, так как солдаты из Старой Черногории массово получали офицерские чины. Гаета представляла тюрьму для людей вне родины, которые были прикреплены к приглашениям пропаганды из Белграда чтобы возвратились дома. Поэтому многие избегли, а иногда и маленькие бунты. К концу лета 1919. один маленький отряд попробовал попасть в Черногории из Албаии, но был разбит и переброшен в Гаету. После смерти короля Николая лагеря ещё некоторое время существовали мимо воли Италии, а люди постепенно переселились в Америку и как

емигранты по европейских странах, чтобы после 1925. возвращались в родину.